

MAXSUS TA’LIM OLUVCHI O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK HOLATLARI

Ataxodjayeva E’zoza

Alfraganus Universiteti Pedagogika fakulteti Defektologiya yo‘nalishi talabasi

Utbasarova Umida Mexmanovna

Alfraganus Universiteti Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarning psixologik holatlari, inklyuziv ta’limning ahamiyati hamda o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligining zaruriyati yoritilgan. Maxsus ta’limning turli shakllari, ularning jamiyatga integratsiyadagi o‘rni va samaradorligi muhokama qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim sharoitida bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, ularga teng sharoit yaratish muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: maxsus ta’lim, inklyuziv ta’lim, psixologik holat, ota-onalar ishtiroki, pedagogik yondashuv, integratsion ta’lim, ijtimoiy moslashuv, bolaning huquqlari, ta’lim strategiyalari.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические состояния детей с особыми образовательными потребностями, важность инклюзивного образования и необходимость сотрудничества учителей и родителей. Обсуждаются различные формы специального образования, их роль в интеграции в общество и эффективность. Также подчеркивается важность повышения уверенности детей в себе и создания для них равных условий в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, психологическое состояние, родительское участие, педагогический подход, интегрированное образование, социальная адаптация, права ребенка, образовательные стратегии.

Abstract: This article discusses the psychological state of children with special educational needs, the importance of inclusive education, and the need for cooperation between teachers and parents. Various forms of special education, their role and effectiveness in integration into society are discussed. It also emphasizes the importance of increasing children's self-confidence and creating equal conditions for them in inclusive education.

Keywords: special education, inclusive education, psychological state, parental involvement, pedagogical approach, integrated education, social adaptation, child rights, educational strategies.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar va o‘smirlar ta’limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta’limning yo‘nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko‘rishida va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar) bo‘yicha korreksion ta’lim tashkil etilgan. Xalqaro

miqiyosida ta’lim isloxotini demokratiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o‘zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o‘zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta’lim sohasini rivojlanishini qayta ko‘rib chiqish siyosati amalga oshirila boshladi. Ko‘pchilik mamlakatlar “Segregatsiya” ta’limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo‘lgan integratsion ta’limni tadbiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inklyuziv ta’limga o‘tila boshlandi. Bu o‘rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: “Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o‘z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko‘r yoki aqli zaif bolaning asosiy e’tiborini o‘zida mavjud bo‘lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo‘yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o‘rniga odatda shunday ko‘nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o‘z dunyosiga yanada chuqurroq sho‘ng‘ib ketadi”. Sog‘lom bolani alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola bilan uyg‘unlashtirilishi maxsus ta’limni keng doirada qayta ko‘rishning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qilishi kerak. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning dolzarbligi shundaki alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning yengil darajalilarini ham maxsus maktablarda ta’lim olib kelayotganligidir. Vaholangki ular umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim tarbiya olsalar jamiyatga tezroq integratsiyalashib keta oladilar. Shuni ta’kidlash joizki, inklyuziv ta’lim sharoitida bola sog‘lom tengdoshlari orasida bo‘lib oiladan ajralmagan holda ta’lim-tarbiya olishga muassar bo‘ladi. Shuningdek alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning umumta’lim tizimida ta’lim olishining afzalligi shundaki ta’limga sarflanadigan sarf harajat maxsus ta’limga nisbatdan kamayadi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ‘ibot qilinayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi, ya’ni rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash masalasi O‘zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo‘lishiga haqlidir. Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo‘lishidan qat’iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan atash insonparvarlik nuqtai nazariga to‘g‘ri kelmaydi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarga nisbatan “anomal bolalar”, “nogiron bolalar”, “ko‘r bolalar”, “kar bolalar”, “aqli zaif bolalar”, “harakat tayanch a’zolari falajlangan bolalar” va x. k. tushunchalar ishlatilib kelindi. Ammo ushbu tushunchalar alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta’sir etadi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo‘lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham tahqirlashlarga yo‘l qo‘ymaslik talab etiladi.

Ma’lumki, bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, uning ijtimoiylashuviga xizmat qiladigan asosiy oila va oiladagi shaxslararo munosabatlardir. Shu bois bola tarbiyasi va

ta’limi samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ota-onalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi darajasi bilan belgilanadi. Bu ularning o‘z farzandlari rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari va ularning yosh me’yorlariga muvofiqligi va hissiy-ijobiy ijtimoiy roli hisoblanadi. Oilaning pedagogik va psixologik xususiyatlari, bola tarbiyasida oila va oilaviy qadriyatlarning ahamiyatini A. I. Gersen, P. F. Kapterev, A. C. Makarenko, P. F. Lesgaft, V. A. Suxomlinskiy, S. T. Shatskiy, K. D. Ushinskiy, Ye. A. Flerina kabi olimlarning ilmiy-tadqiqotlarining obekti bo‘lgan. Bola tarbiyasida oilaning rolini o‘rganib, mazkur olimlar oila tarbiyasi ahamiyatini takidlab o‘tganlar. I. P. Volkova, Ye. V. Korotayeva, A. B. Mudrika, A. A. Raduginaning ilmiy tadqiqotlarida oilaviy tarbiya ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy tarbiyaning asosiy omili sifatida o‘rganilishini e’tirof etganlar. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolaning rivojlanishi ko‘p jihatdan oilaviy farovonlikka, uning jismoniy va ma’naviy rivojlanishida ota-onalarning ishtirokiga va turli xil ta’lim ta’siriga bog‘liq. Oddiy sharoitlarda bola harakatchanligi, ko‘ngil ochishi va hokazolar tufayli juda ko‘p sonli ogohlantiruvchi manbadir. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ham o‘qituvchisi uchun tugallanmaydigan manba bo‘lib, faqat ularning sifati birinchi holatga qaraganda butunlay boshqacha. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ko‘proq mehanik ishni, bir xil parvarish va nazoratni talab qiladi va boladan javob, quvonchli qoniqish juda kam bo‘lib, bu bir tomonlama charchoqqa olib keladi. Biz oilada majburiyatlarni bo‘lishishga harakat qilishimiz natijasida esa bunday bolalar jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlari kerak. Alohida ta’lim ehtiyojli bolalarga ta’lim-tarbiya berishda ota-ona va o‘qituvchining teng hamkorlikda ish olib borishlari muhim ahamiyat kasb etadi. YUNISEFning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalaridagi “Oilaning alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar ta’limida butun hayoti, ayniqsa, rivojlanishining ilk davrlaridagi ishtiroki muhim rol o‘ynashi”, “Ota-onalar va mahallaning jalb etilishi sinfda va sinfdan tashqarida ham inklyuziv ta’limning sifati uchun muhim” ekanligi va “Ota-onalar va maktab o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarning bolalarning hayotiy pozitsiyasi va ta’lim sohasidagi yutuqlariga ta’sir etishi”, “Bu nafaqat alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, balki ota-onalar, sinfdoshlar, pedagoglar va maktab uchun ham foydali” ekanligi kabi qator omillar inklyuziv ta’lim sharoitida maktab va ota-onalar hamkorligining dolzarbligidan dalolat beradi³. Ilmiy jihatdan olib qaraganda, “Ota-onalar jamoasi inklyuziv ta’lim muhitida o‘zining tarkibi, manfaatlari, mavqei va ehtiyojlari bo‘yicha turlichadir, munosabatlar va aloqalari bo‘yicha mazkur jamoa o‘zining ichida ham doimiy uyg‘un shakllanmaydi. Bu o‘z navbatida inklyuziv ta’limning getorogenligi va polisub’ektivligi bo‘yicha xos xususiyatlarini belgilab beradi”. Ota-onalar o‘z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvidan, egosentrizmdan, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg‘ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo‘naltirish berishadi. Bu ota-onalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog‘liq, chunki bolaning moyilligini, uning nuqsoniga munosabatini, boshqalarning munosabatiga bo‘lgan qarashlarini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o‘zini-o‘zi anglashni maksimal darajaga ko‘tarish uchun maxsus bilim kerak. Uy bolaning tarbiyalaydigan asosiy maskani hisoblanadi. Agar bola uyda o‘zini yaxshi his qilsa, u

maktabda ham o‘zini dadilroq his qiladi. Ota-onalarga inklyuziv ta’limga jalb etilgan bolalarni oilaviy tadbirlarga va oilaning kundalik hayotiga qay tarzda jalb qilishni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etuvchi masala hisoblandi. Oilaning barcha a’zolari alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bola bilan muloqotda bo‘lishlari lozim. Ota-onalarga bolaning javobini kutishga, uning fikrini bolani mustaqil tanlovga va qarorlar qabul qilish hamda rag‘batlantirishga o‘rgatish lozim.

Zamonaviy maktabda inklyuziv ta’limni tashkil etish muammolari birinchi navbatda maktabning ichki madaniyati va standartlari bilan bog‘liq bo‘lishi lozim. Inklyuziv ta’lim joriy qilingan maktablarda avvalombor o‘qituvchilarning o‘zlarini psixologik tayyorgarliklarini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchining inklyuziv ta’limni amalga oshirishga qaratilgan psixologik tayyorligi ostida ta’limdagi yondashuvni, biz yaxlit, shaxsiy ta’limni tushunamiz. Ijtimoiy, ahloqiy, psixologik umumiyligini ifodalovchi va yuqori malakaga ega bo‘lishga imkon beradigan professional fazilatlar va qobiliyatlar, samarali faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini ta’minlaydigan, alohida ta’limga ehtiyojlari bo‘lgan bolani ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan o‘zaro munosabatlarga jalb qilish bo‘yicha samaradorlik darajasida imkon berish kerak. O‘qituvchining kasbiy ishonchi, hissiy va motivatsion inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlik ko‘p jihatdan maktabni inklyuziv jarayonni amalga oshirishga tayyorlash bo‘yicha to‘g‘ri tuzilgan ishlarga bog‘liq. Ta’limga inklyuzivlikni rivojlantirish sharoitida o‘qituvchi ba’zan psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini tashkil etishi kerak, ba’zan esa psixologik yordam va nazorat, ya’ni kasbiy tajribani professional darajada birgalikda tahlil qilishda, aniq holat, salbiy his-tuyg‘ularni yengish lozim. Bunday yordamni ko‘rsatish uchun maktab psixologi o‘z ishiga mas’uliyat bilan proffisional tarzda yondoshishi muhimdir. O‘qituvchi va o‘quvchilar bilan muloqot qilish va ularning psixologik holati va hususiyatlarini o‘rganishi, o‘z maslahatlari bilan konsultatsiya berishi hamda o‘qituvchining kasbiy faoliyatini tahlil qilish usullarini bilishi lozim. Shu bilan birga, o‘qituvchining ishonchi uslubiy yordamga ega professionalni shakllantirish uchun muhimdir. Rivojlanish talab etiladigan umumiy pedagogik texnologiyalar, rivojlanayotgan dars modellari, qo‘llab-quvvatlash va bolalarning hamkorligi, ota-onalarni pedagogikaga jalb qilish ta’lim sifatini oshishiga omil hisoblanadi. O‘qituvchining o‘quvchilarga moslashuvchanligi, o‘quvchini darslarga bo‘lgan qiziqishini oshirish va boshqa tomondan ta’lim jarayoni doirasini saqlash, bolaning imkoniyatlarini ko‘ra olish, ularni iqtidorlarini namoyish qilishga yordam berib ijodiy salohiyatini oshirish, o‘quvchini erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish ularni qo‘llab-quvvatlash borasida ishlar amalga oshiriladi. Bizga ma’lumki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, maktab ostonasiga qadam qo‘ygan bolalarda ilk taassurotni “Mehribon ona” qiyofasida gavdalantiradi. Aksariyat bolalar maktab tomon ko‘kka qanot qoqib parvoz etayotgan qushdek uchib keladi. Bu jarayonda alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni maktabga qabul qilish unga e’tibor berish esa yanada mas’uliyatlidir. Avvalo inklyuziv ta’limga jalb etilgan bola o‘qituvchida o‘z onasidek mehribonlik, shirinso‘zlik hislatlarini ko‘rishi kerak. Buning uchun esa, o‘qituvchi bolaning oilasi bilan yaqindan tanishib oladi. O‘qituvchi bu borada ota-onalarga sinfdagi bolalar soni, ushbu bolalar ta’lim ehtiyoji bo‘yicha qay darajada, odatda, bolalar

sinfda va tanaffus vaqtlarida nima bilan shug‘ullanadilar, sinfda o‘zini tutish qoidalari, o‘qituvchi darsda va darsdan tashqari qanday usullarni qo‘llaydi, sinfdagi bolalarning munosabatlari, qanday uy vazifalari berilishi haqidagi dastlabki ma’lumotni beradi. Birinchi navbatda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiruvchi mashg‘ulotlarni olib boriladi. O‘qituvchi bola uchun samarali o‘quv material va usullarini tanlab olishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek rasmlar, raqamli va tarmoq resurslaridan, o‘quv filmlaridan, audio yozuvlardan ham foydalanishi mumkin. Mashg‘ulotlarga materiallarni tayyorlashda bolaning qiziqishlari, bajara olish imkoniyatlari hisobga olinadi. Mashg‘ulotlar davomida alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan boladan vazifalarni sinfdagi boshqa bolalardan qabul qilingani kabi qabul qilinadi va ruhlantiriladi. Yutuqlarini va kamchiliklarini ham o‘z o‘rnida tushuntiriladi. Bunday jarayon alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonch tuyg‘usini shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Bolaning boshqa bolalardan kam emasligi, uning ham o‘ziga yarasha qobiliyati va iste’dodi bor ekanligini yuzaga chiqaruvchi ta’limiy va tarbiyaviy usullardan foydalanish juda muhim. Agar inklyuziv ta’lim jarayonida o‘zaro ko‘ngilli muhit yuzaga kelsa va unda bolalar faol ishtirok etsalar, bunday ta’lim barcha bolalar uchun foydali va yaxshi naf keltiradi. Hamkorlik umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlashni anglatadi. Birgalikda ta’lim olish dars o‘tish jarayoning faol shakli bo‘lib, unda bolalar kichik guruhlarda muayyan topshiriqni bajarish uchun birgalikda ishlaydilar. O‘zaro guruhlarda ko‘proq bellashuvlar, viktorinalar, taqdimotlar o‘tkazish natijasida alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarda faollik oshadi. Shuningdek mustaqil va erkin fikrlash jarayonlari ham oshadi. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish kerak-ki, o‘qituvchi boladagi iste’dodni ko‘ra bilishi kerak. Uning kamchiliklarini bartaraf etish uchun o‘quvchidagi qobiliyat va imkoniyatdan samarali va oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qish va o‘qitishning samarali usullaridan foydalanishda alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolaning bilim darajasi va imkoniyatlarini e’tiborga olinadi. Bunday yondoshuvlar alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan boladagi qo‘rqish, tortinchoqlik kabi hislatlarni bartaraf etishga yordam beradi. Ayniqsa, tortinchoqlikni sinfda do‘stona muhitni yaratish orqali bartaraf etiladi. Sinfdoshlari unga nisbatan achinish bilan qaramasliklarini oldini olish, o‘qituvchidan kattagina pedagogik mahorat talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. L.S. Vigotskiy. “Psixologik rivojlanish nazariyalari”
2. A.I. Gersen, P.F. Kapterev, A.S. Makarenko – Oila va tarbiya masalalari bo‘yicha tadqiqotlar.
3. V.A. Suxomlinskiy – Pedagogik va psixologik tamoyillar.
4. YUNISEF inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalari.
5. I.P. Volkova, Ye.V. Korotayeva – Oilaviy tarbiyaning ijtimoiy ta’siri.